

*Кушнірова Т. В.,**доктор філологічних наук,**професор кафедри германської філології та перекладу**Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»**Рева А. В.,**студентка факультету філології, психології та педагогіки**Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»*

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ СЛОВНИКІВ НАФТОГАЗОВОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Анотація. У статті розглядаються особливості перекладу словників нафтогазової галузі українською мовою. Разом з дослідженням специфіки процесу перекладу текстів цієї галузі визначається важливість термінів у її мовній системі, необхідність їхньої уніфікації, а також роль словників у процесі обміну досвідом фахівцями з різних країн та у процесі вивчення мови за професійним спрямуванням. У статті розкрито суть поняття «словник» та акцентовано увагу на принципових відмінностях між різними їх видами, констатуються труднощі, які виникають при перекладі текстів нафтогазової галузі, особливо ті, що належать до довідкової літератури. Значну увагу приділено застосуванню перекладацьких трансформацій, які впливають на граматичну будову всього речення, а не лише окремих лексем. Авторами доводиться доцільність використання перекладацьких трансформацій при передачі словникового матеріалу, констатуються всім способів перекладу лексичних одиниць, кожний з яких продукує різний ступінь ефективності саме в умовах перекладу термінологічних одиниць нафтогазової галузі. Так, серед способів перекладу лексичних одиниць було виділено: знаходження прямого словникового відповідника, вибір варіантного відповідника, транскодування, калькування, контекстуальна заміна, смисловий розвиток, антонімічний переклад та описовий переклад. Серед перекладацьких трансформацій було виокремлено конкретизацію, генералізацію, додавання, вилучення, заміну слова однієї частини мови на слово іншої частини мови і пермутацію. Було конкретизовано визначення поняття «довідкова література», пояснено особливості функціонування словників у галузі нафти та газу, порівняно текст перекладу з текстом оригіналу та констатовано доцільність застосування перекладацьких трансформацій, які автор використав у процесі перекладу. Було визначено найефективніші способи перекладу лексичних одиниць та перекладацькі трансформації, а також наголошено на не доцільності використання деяких з них. Наведено конкретні приклади використання перекладацьких трансформацій при передачі нафтогазової термінології українською мовою.

Ключові слова: словник, термін, переклад, трансформації.

Постановка проблеми. Визначною рисою будь-якої галузі знань технічної спрямованості є наявність у ній специфічної галузевої термінології, яка є характерною переважно лише певної наукової сфери. Уніфікація та узгодження між фахівцями та науковцями певної сфери термінологічної лексики спрощує спілкування, розуміння одне одного та перешкоджає утворенню недоречних комунікативних ситуацій. Тому **мета** нашого наукового дослідження полягає в аналізі специфіки перекладу словників нафтогазових термінів і виявленні найбільш ефективних та продуктивних способів їх передачі українською мовою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням особливостей перекладу англійських технічних термінів та науково-технічних текстів нафтогазової галузі займалися М. В. Штогрин, С. І. Мангура та ін. Лексичним особливостям перекладу англійських термінів у галузі видобутку нафти і газу присвячене дослідження Н. М. Акоп'янца. Праця, що стосується специфіки перекладу саме словників галузі, наразі не виявлено.

Виклад основного матеріалу. Будь-яка галузь знань нині не є повністю сепарованою від царини інших наук, ба більше вони часто утворюють симбіоз, який кладе початок утворенню нової галузі науки, яка є рівномірно дотичною до обох своїх попередниць. Філологічна наука переважно не потрапляє під подібне злиття, натомість лінгвістичні дослідження специфічної лексики тої чи тої галузі технічної спрямованості нині є однією з найактуальніших проблем серед філологів-дослідників. Так,

стандартизація та правильна організація термінології технічної галузі не відбувається без втручання фахівців-лінгвістів.

Переклад вже уніфікованих термінологічних лексем є ключовим елементом міжмовної комунікації між фахівцями технічних галузей. Обмін знаннями та досвідом з колегами з інших країн часто відкриває нові можливості не тільки для плідної співпраці, а й для спільного подальшого розвитку галузі. Передача іншими мовами різного стибу словників відіграє тут ключову роль, уможливаючи ефективну комунікацію між реципієнтами. Саме двомовні словники є одним із елементів забезпечення якісної міжмовної комунікації.

Сама ж довідкова література (у даному випадку – саме словники) виконує тут одразу кілька функцій: сприяє розумінню смислу спродукованого тексту та нормальному його засвоєнню реципієнтом; фіксує значення термінів в обох мовах, тим самим уніфікуючи термінологію галузі з обох боків; виступає рушієм розвитку термінологічної системи галузі. Необхідно зазначити, що зміст словника, конкретні функції, які він виконує, та конкретна сфера його застосування залежить від типу, до якого його відносять мовознавці.

Сам сенс поняття «словник» також має кілька трактувань: список заголовних слів, упорядкованих за алфавітом чи тематичним принципом; обсяг лексики, який використовує певний автор; один із складників науково-довідкового апарату книги, в якому пояснені незрозумілі терміни [1, с. 407]. Лінгвістичні словники, на відміну від енциклопедичних, є більш смислими та

охоплюють всі аспекти слова, такі як тлумачення, етимологія, орфографія тощо.

Для фахівців різних галузей актуальними залишаються як одномовні словникові видання, так і двомовні, адже обидва види слугують для перекриття різних мовленнєвих потреб та вирішення комунікативних ситуацій. Різномасштабні одномовні словники слугуватимуть ресурсом для пошуку значення певного терміну або ж, у випадку перекладача, також і пошуку правильного варіанта вживання в мовленні тієї чи тієї термінологічної одиниці. Двомовні словники є ефективним інструментом при підборі відповідної лексеми для найменування предмета чи явища галузі іншою мовою.

Високий ступінь специфічності певного поля діяльності викликає потребу в серйозній термінологізації професійного та фахового спілкування осіб, які до нього залучені. До таких галузей відносять і нафтогазову сферу, мовна система якої вирізняється специфічною омонімією, наявністю метонімії, складними та складеними термінами і розвиненою термінологічною системою.

Зазначені вище ознаки створюють труднощі при перекладі різномовних текстів, пов'язаних з довідковою літературою, зокрема і в нафтогазовій сфері. Фахівці з перекладу в таких випадках послуговуються різного роду перекладацькими трансформаціями, метою застосування яких є максимальне наближення тексту перекладу до структури мови-реципієнта та полегшення сприйняття вихідного мовлення суб'єктами фахівців галузі.

Важливо зазначити, що перетворення зазнають не лише окремо взяті слова та словосполучення, а й речення в цілому. Це пояснюється багатьма кардинальними розбіжностями в структурі мов перекладу та оригіналу. Особливо такі відмінності помітні, якщо мови походять з різних мовних груп (наприклад, англійська / українська).

Так, перекладознавець Карабан В. І. окремо виділяв способи перекладу лексичних одиниць та перекладацькі трансформації [2]. До перших він відносив такі методи роботи з лексемами мови перекладу як: знаходження прямого словникового відповідника; вибір варіантного відповідника (при перекладі неоднозначних лексичних одиниць); транскодування; калькування; контекстуальна заміна; смисловий розвиток; антонімічний переклад; описовий переклад [2].

У випадку з термінологізованими текстами не всі вищезазначені лексичні трансформації будуть ефективними при перекладі. Так, прямий словниковий відповідник, так само, як і варіантний, не завжди може бути вже наявним у мові перекладу, адже термінологічні системи мов постійно оновлюються і доповнюються. Першою мовою, до вакабуляру якої входить новоутворений термін, є та, носіям якої належить винахід чи відкриття, що отримало його назву.

Дослідники, зокрема і В. Карабан, розрізняють чотири типи транскодування: 1) транскрибування (звукова форма слова мови-оригіналу передається за допомогою літер з абетки мови-перекладу); 2) транслітерування (лексична одиниця мови-оригіналу передається через літери мови-перекладу); 3) змішане транскодування (використання транскрибування з елементами транслітерування); 4) адаптивне транскодування (форму слова мови-оригіналу адаптують до граматичних або лексичних особливостей мови-перекладу) [2, с. 282]. Цей спосіб передачі лексем однієї мови іншою є доволі ефективним та застосовується переважно до термінів-неологізмів, які тільки входять до вжитку фахівців певної галузі.

Калькування, або ж дослівний переклад, найчастіше застосовується при перекладі складних термінів та лексем. Суть його полягає у застосуванні першого (основного) словникового

відповідника у мові перекладу до кожного з елементів складного терміна [2, с. 286]. Цей метод також є прийнятним при відтворенні тексту-оригіналу іншою мовою, особливо при первинному перекладі новоутворених понять.

Контекстуальна заміна (добір не прямого словникового відповідника, а такого, який є найбільш підходящим для певного контексту), смисловий розвиток (причинно-наслідкове відношення) та формальна негативація, тобто антонімічний переклад, (заміна форми слова або словосполучення на протилежну) [2, с. 287, 289, 291] не завжди є ефективними при роботі з термінологізованими текстами, оскільки переклад термінів вимагає чіткості та якомога більшої наближеності до тексту оригіналу. В іншому випадку перекладач ризикує втратити сенс тексту та створити перешкоди для розуміння його реципієнтами. Проте, часом перекладачі все ж вдаються до їх застосування.

Описовий переклад (пояснення значення новоутвореного терміну) [2, с. 297] є доцільним при роботі з термінологією у тому випадку, коли транскодування або калькування з певних причин не будуть достатньо ефективними або ж спродуковані за їх допомогою лексеми взагалі не будуть зрозумілими для фахівців.

Часто при перекладі термінологізовані лексеми зазнають трансформацій, які змінюють як їхню структуру, так і граматику словосполучення чи речення. За своєю суттю такі трансформації є різного роду змінами лексичних елементів вихідної мови у процесі перекладу задля адекватної передачі їхніх характеристик (стилістичних, семантичних, прагматичних) з дотриманням норм і правил мови-реципієнта [2, с. 300]. Конкретизація, за В. Карабаном, є лексичною трансформацією, при застосуванні якої слово або термін з ширшим семантичним значенням при перекладі замінюється на лексему, семантичне значення якої є вузьким. Її використання є доцільним при перекладі слів з широким, навіть розмитим, значенням [2, с. 300]. Генералізація є протилежним конкретизації процесом – лексична одиниця з вузьким семантичним значенням замінюється на слово (термін) ширшої семантики [2, с. 306].

Додавання є такою трансформацією, при застосуванні якої у текст перекладу вводять лексичні одиниці, які відсутні в оригіналі, задля адекватної передачі сенсу речення оригінального тексту та дотримання мовних норм мови перекладу. Варто зазначити, що застосування цієї лексичної трансформації має бути виправданим та зваженим, адже сенс тексту оригіналу не може зазнати смислових змін у мові перекладу [2, с. 308].

Вилучення слова, так само, як і у випадку попередньої, протилежної цій трансформації, також потребує край обережного застосування, адже також здатне змінити сенс вихідного тексту. Суть її полягає у вилученні певних (переважно тавтологічних для мови перекладу) лексем з метою дотримання мовних норм мови-реципієнта [2, с. 311].

Заміну слова однієї частини мови на слово іншої частини мови застосовують через розбіжності мовних та мовленнєвих норм мов оригіналу та перекладу. Ця трансформація може бути використана до всіх частин мови, однак найчастіше заміні підлягають іменники, прикметники, дієслова та прислівники. Доцільним її застосування є в тому випадку, коли збереження частиномовної характеристики лексичної одиниці, яка перекладається, веде до порушення граматичних норм у мові перекладу [2, с. 312]. Перестановка (або пермутація) призводить до того, що слова у реченні міняються місцями, тобто змінюють свою позицію в словосполученні чи реченні [2, с. 314].

У випадку з трансформаціями важко однозначно дати відповідь на запитання, які з них є найефективнішими і найбільш вживаними при перекладі текстів у галузі нафти та газу. Слід натомість зазначити, що використання таких трансформацій,

як конкретизація, генералізація, додавання та вилучення без нагальної потреби не є доцільним, адже високий ступінь термінологізованості мовної системи галузі вимагає мінімізації будь-яких суттєвих змін у тексті перекладу.

Переклад довідкової літератури (у тому числі й словників) вимагає застосування тих же способів перекладу та перекладацьких трансформацій, які застосовують при перекладі галузевих та вузькоспеціальних текстів інших штибів. Найбільш розповсюдженими нині є галузеві двомовні словники, у яких до кожного слова мови оригіналу знайдено відповідник у мові перекладу. Проте набагато інформативнішими є одномовні тлумачні словники, де кожний термін має власне пояснення та опис. Перекладені версії таких словників стали б додатковим джерелом інформації для фахівців-початківців галузі та полегшили б вивчення ними іноземної мови за професійним спрямуванням.

Наведемо кілька прикладів, взятих із англomовного тлумачного словника термінів галузі нафти та газу [3], та зіставимо з перекладом, виконаним нами.

Abiogenic Theory: a theory of petroleum generation in which petroleum is thought to have formed from hydrocarbons trapped inside the earth's crust when the earth was forming.

Абіогенна теорія: теорія про утворення нафти та природного газу, згідно якої вважається, що нафта та природний газ утворилися з вуглеводнів, які потрапили у земну кору під час формування надр планети.

Термінологічне словосполучення «Abiogenic Theory» було перекладено українською мовою за допомогою методу калькування (укр. «Абіогенна теорія»). Зважаючи на наявність в українській мові повних відповідників обох компонентів складної лексеми, застосування даного способу перекладу є прийнятним і таким, яке відповідає нормам мови-реципієнта.

Чимало онлайн-словників пропонують лише один варіант перекладу слова «petroleum» – «нафта». Проте глосарії іноземних профільних установ, дотичних до галузі нафти та газу, пропонують відповідник з більш широким значенням: широкий термін, який об'єднує комбінацію органічних рідин і газів, що утворюється після нагрівання і стиснення керогену протягом тривалого періоду часу [4]. Таким чином, термін «petroleum» краще не обмежувати лише відповідником «нафта» в українській мові, адже це суттєво звузить його значення і стане причиною певного спотворення суті лексеми. Доцільніше буде вжити в якості відповідника словосполучення «нафта та природний газ», застосувавши трансформацію додавання, яка в даному випадку сприятиме висвітленню важливих аспектів смислу термінологічної одиниці.

Фраза «trapped inside the earth's crust» була перекладена українською мовою за допомогою введення підрядного речення «які потрапили у земну кору», що пояснюється тут граматичними розбіжностями між двома мовами і неприцятанністю норм української мови подібних конструкцій. Ужитим у цій частині речення лексемам було дібрано відповідники.

Словосполучення «надра планети» не є прямим словниковим відповідником лексеми «the earth», проте у даному випадку її використання у тексті перекладу є цілком доцільним, адже в оригіналі мова йшла не про формування Землі як планети (на це вказує і маленька літера в слові «earth»); відповідник «грунт» також не є тут абсолютно прийнятним, адже в тексті йдеться не про поверхневий шар земної поверхні, а про рівень залягання покладів вуглеводнів – а саме надра. Перекладач тут використав метод контекстуальної заміни, застосування якої у випадку з цим текстом є цілком виправданим.

Bacterial Degradation: breaking down alkanes by bacterial action. Common by pedomonis and ultramonis bacteria and other

bacterial strains that digest parts of the crude oil structures. Useful for remediating oil spills or tank bottom residuals.

Бактеріальна деградація: розщеплення алканів під дією бактерій. Характерна для бактерій пседомоніс і ультрамоніс та інших бактеріальних штамів, які перетравлюють частини структур сирої нафти. Використовується у процесах ліквідації розливів нафти або залишків на дні резервуарів.

До власне терміну «Bacterial Degradation» було дібрано прямий словниковий відповідник «Бактеріальна деградація»; первинно при перекладі цієї термінологічної сполуки було застосовано метод калькування в результаті якого було отримано вже зазначений український відповідник.

Фраза «by bacterial action» не має адекватного граматичного відповідника в українській мові, тому замість дослівного перекладу «за бактеріальною дією» було дібрано словосполучення «під дією бактерій». В контексті застосованих перекладацьких трансформацій можна говорити про заміну однієї частини мови на іншу задля відповідності граматичним нормам мови перекладу.

До словосполучення «psedomonis and ultramonis bacteria» було застосовано і один зі способів перекладу, і перекладацьку трансформацію – перестановку. А відтворивши назви бактерій українською мовою за допомогою методу транскодування (конкретно – транслітерування), було утворено фразу «бактерії пседомоніс і ультрамоніс».

При перекладі вислову «crude oil structures» також було використано перестановку – «структури сирої нафти». Іменник тут, як і в минулому прикладі, виходить на першу позицію.

Фраза «useful for» за умови підбору буквального відповідника («корисно для») не сприяла б нормальному розумінню реципієнтом тексту перекладу, адже в українській мові використовується дещо в іншому контексті. Задля правильного сприйняття її було дібрано еквівалент «використовується у»; це виключило можливість хибного розуміння даного речення реципієнтом. До терміну «remediating» було застосовано метод додавання; таким чином замість відповідника «ліквідація» у процесі перекладу було отримано фразу «процес ліквідації». Така побудова речення більше притаманна українській мові з її багатослівністю.

Drilling Rig: the equipment at the surface used to lift and run the drilling string, provide the rotation and pump fluids down the string.

Бурова установка: обладнання, розташоване на поверхні, що використовується для підйому і запуску бурильної колони, забезпечує обертання і перекачування флюїдів вниз по колоні.

Терміну «Drilling Rig» було дібрано прямий відповідник у мові перекладу, який первинно був переданий українською мовою шляхом використання методу калькування.

До вислову «at the surface» («розташоване на поверхні») було застосовано метод додавання слова з метою дотримання мовленнєвих норм мови перекладу та повноти звучання речення, що в свою чергу посприяє безперешкодному розумінню спродукованого тексту перекладу.

Заміна однієї частини мови іншою була використана при перекладі фрази «to lift and run» («для підйому і запуску»), адже граматичним нормам української мови не притаманне подібне використання інфінітивів у реченнях. З метою забезпечення адекватності тексту перекладу дієслова було замінене на іменники і дібрано відповідний прийменник. За цим же принципом була вибудована грамати́ка всього речення в подальшому, адже лексеми «provide» та «pump», які є дієсловами, також було замінене на іменники.

Expanding Cement: cement with additives that promote volumetric cement expansion.

Цемент, що розширюється: цемент з добавками, які сприяють об'ємному розширенню цементу.

Термін «Expanding Cement» немає прямого термінологічного відповідника в українській мові, тому при перекладі було зроблено так: застосовано перmutацію (трансформацію перестановки), а разом з нею – заміну несприятливої українській мові дієслівної форми на звичайне дієслово. Разом з тим для поєднання компонентів словосполучення було додано сполучник «що»; таким чином у процесі застосування перекладацьких трансформацій було отримано відповідник «цемент, що розширюється».

Висновки. Переклад словників з галузі нафти та газу є складним та комплексним процесом, під час якого текст оригіналу проходить через певні граматичні та лексичні зміни, необхідні для адекватного його відтворення мовою перекладу та уможливує його нормальне сприйняття аудиторією, на яку текст перекладу розрахований. Найефективнішими методами при перекладі довідкових текстів нафтогазової галузі виявилися калькування, транскодування та знаходження словникового відповідника. Необхідними у процесі перекладу стали перестановки та додавання, які сприяють унормованості тексту відповідно граматичних норм мови перекладу, не спотворюючи при цьому значення тексту-оригіналу. Переклад галузевих словників є необхідним чинником при обміні знаннями та при уніфікації професійних термінів носіями різних мов.

Література:

1. Літературознавча енциклопедія: у двох томах. Т. 2. Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 624 с.
2. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури: Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. Вінниця : Нова книга, 2004. 576 с.
3. 5000 Oilfield Terms: A Glossary of Petroleum Engineering Terms, Abbreviations and Acronyms. George E. King Engineering [Electronic resource]. URL: <http://www.gekengineering.com/> (Last accessed: 24.10.2023).
4. Energy Education. Encyclopedia [Electronic resource]. URL: <https://energyeducation.ca/encyclopedia/Petroleum> (Last accessed: 24.10.2023).

Reva A. Peculiarities of translating oil and gas dictionaries into Ukrainian

Summary. The article examines the peculiarities of translating oil and gas dictionaries into Ukrainian. Along with the studying the specifics of translating texts in this industry, the author identifies the importance of terms in its language system, the need for their unification, and the role of dictionaries in the process of experience exchange between specialists from different countries and in the process of learning a language for professional purposes. The article reveals the essence of the concept “dictionary” and points out the fundamental differences between various types of dictionaries, draws attention to the difficulties in translating texts in the oil and gas field, especially those related to reference literature, and emphasizes the inevitable use of transformations that affect the grammatical structure of the entire sentence, not just individual lexemes. Referring to a well-known Ukrainian translation researcher, the author outlines the types of translation transformations and eight ways of translating lexical units, each of which shows a different degree of efficiency in the context of translating oil and gas terminology. Thus, among the ways of translating lexical units were identified: finding a direct dictionary equivalent, choosing a variant equivalent, transcoding, calquing, contextual substitution, semantic development, antonymic translation, and descriptive translation. Among the translation transformations, the author mentioned concretization, generalization, addition, deletion, replacement of a word of one part of speech with a word of another part of speech, and permutation. The author translated a definition from an English-language explanatory dictionary in the oil and gas field, compared the text of the translation with the text of the original, and explained the expediency of applying the translation transformations used by the author in the translation process. The most effective ways of translating lexical units and translation transformations are identified, and the expediency of using some of them is emphasized. Specific examples of the use of translation transformations in the transmission of oil and gas terminology in the Ukrainian language are given.

Key words: dictionary, term, translation, transformation.